

A PUSZTAISTVÁNHÁZAI RÉZKORI TEMETŐ ŐSTÖRTÉNETI JELENTŐSÉGÉRŐL

1919 tavaszán a Körös áradásakor a védőgátak megerősítésére Pusztaistvánháza szántóföldjeinek egyes helyeiről nagymennyiségű földtömegeket hordtak le. E munkálatoknak irányítója Kun Árpád főintéző, lelkes műkedvelő régész volt. A munkálatok folyamán több zsugorított emberi csontvázra és nagyobb mennyiségű agyagedényre bukkantak. Kun Árpád azonnal felismerte a leletek fontosságát és nem mulasztotta el az illetékes köröknek figyelmét ezekre felhívni. A helyszínére való kiszállásra azonban sor nem került.

1925 májusában dr. Márton Lajos ny. nemzeti múzeumi igazgató-őr kezdeményezésére, dr. Tompa Ferenc kollegámmal együtt hármasban bejártuk az egész úgynevezett Tiszazúgot (Körös-Tisza összefolyásánál), amely kirándulás Erődy Harrach Tihamér képviselő úr rendkívüli előzékenysége folytán nagyon eredményes volt s mely alkalommal felkerestük Kun Árpád urat is, ahol nagy örömünkre, arról győződünk meg, hogy Pusztai-istvánházán egy a bodrogereszturi temetőhöz hasonló rézkori temető vár feltárássra. Megállapításainkról jelentést tettünk Hóman Bálint úrnak, a M. N. Múzeum főigazgatójának, aki e sorok íróját bízta meg az ott megejtendő próbaásatásokkal, amelyeknek eredménye minden várakozásunkat felülmúlta.

A próbaásatások ötnapos megszakítással 1925 szeptember hó 16-ikától október 10-ikéig tartottak. Kedves kötelességet teljesíttek akkor, midőn a terület birtokosának, Papp-Szász Tamás dr. ügyvéd úrnak e helyen is hálás köszönetemet fejezem ki, aki a terület és a szükséges munkaerők ingyenes átengedésével lehetővé tette az alább ismertetendő eredmények elérését.

1. ábra.

2. ábra.

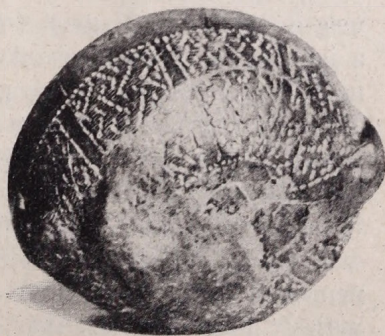
A szóban levő temető a pusztai stávkápolnához a Körös felé eső végétől nyugatra, a kataszteri fixpont körül elterülő szántóföldön van. Az ásatásokat azon a tájon kezdtem meg, ahol Kun Árpád úr 1919-ben az említett csontvázakra és edényekre bukkant. De hogy mindjárt a kezdetnél ne akadjunk bolygatott sírokra, a próbaásatást körülbelül 20 méterrel odébb északra kezdtük meg és déli irányban haladtunk. Az első délelőtt csak földbe vájt bronzkori putrilakásokat és szemétkörmöket találtunk, de már délután egy méter mélységben ráakadtunk az első zsugorított csontváza. Ez az első számú csontváz baloldalon feküdt s arccal délre nézett, öt edénnyel az arc előtt. A csontváznak térden aluli részét a bronzkori putrit készítő ember szétrombolta. Az utána föltárt második számú sír, hasonló fekvésű, erősen összezsugorított csontvázat tartalmazott, de semmiféle melléklete nem volt. A harmadik számú hasonló fekvésű sír csontváza mellett arcnál és lábnál összesen kilenc edény volt elhelyezve (1. ábra.). A negyedik számú hasonló fekvésű, de kevésbé zsugorított csontváz arcnál és térdnél összesen öt edénnyel volt eltemetve, derekán és bokáján több sor kögyöggel (2. ábra.). A harmadik és negyedik számú sírok női csontvázakat tartalmaztak, ami mellett az anthropológiai jellegeken kívül az utóbbi esetben a gyöngymellékletek is szólnak. Az ötödik számú sír rendkívül érdekes, mivel három egyénnek egy időben történt temetéséről tanuskodik (3. ábra.). Északi szélén fekszik a rendes helyzetben temetett női csontváz edényekkel (köztük az egyik díszített) és térdénél egy hegyesre csiszolt nagyobb fajta csonttörrel, aztán következik déli irányban a rendes fekvésű férfi csontváz, amelynek fejéből alig maradt meg valami, szintén edényekkel körülvéve. A férficsontváz karjai déli irányban vannak kinyújtva s azokban egy körülbelül 10 éves gyermeknek összezsugorított csontváza nyugszik. A gyermek a jobboldalon fekszik s északi irányba tekint, a felnőttek felé fordulva. Rendkívül érdekes körülmény, hogy mindhárom csontvázzal hiányzanak a lábfejek. A női csontváz lábujjainak egy része a mellkasa mellett voltak megtalálhatók. Ezen egyedül álló jelenség értelmezésére később még vissza fogunk térni. Érdekesnek tartom megemlíteni, hogy a II., III., IV. és V. számú hármassírt sikerült teljes egészükben kiemelni s a Magyar Nemzeti Múzeumba beszállítani. Talán fölösleges megemlíteni, hogy ez eljárás különösen a kb. 1500 kilogrammot nyomó hármassírnál nagy nehézségekbe ütközött.

3. ábra.

A kiemelésnél követett s teljesen bevált módszerről más alkalommal fogok beszámolni. A VI. számú sír ismereteink szerint páratlanul áll a prähistoria irodalmában. Itt hat edényt tártunk fel (köztük egy nagyon érdekesen díszített), (4. ábra) amelyek a rendes fészekszerű elrendezéstől eltérően egyenes vonalban sorakoztak egymás mellé, mely vonal pontosan kelet-nyugati irányt mutatott, éppen úgy, mint a többi sírban levő csontvázaknak tengelye. A hat edény mellett közvetlenül északra egy hatalmas régi törést feltüntető kovapengének fele és rajta keresztben egy négyszögletű átmérőjű duplahegyű ár feküdt, amely dr. Zsivny Viktor kollegám vizsgálata szerint színrézből készült. Sem csontváznak, sem a leg-

4. ábra.

kisebb réteg-bolygatásnak nyoma sem volt. Bármilyen merésznek lássék első pillanatra feltevésem, kénytelen vagyok e sírt jelképes temetkezésnek tekinteni: egy halászatnál vagy vadászatnál szerencsétlenül járt és eltűnt kiválóbb ember sírjának.

A VII. számú sírból csak a koponya és felső végtagok maradtak meg, öt edénnyel az arc előtt. A sír többi részét a bronzkori ember gödörásáskor elpusztította. Annyi volt csak megállapítható, hogy a halott rendes helyzetben eltemetve, baloldalon feküdt és arca délre nézett. A VIII. számú sír egy körülbelül félesztendő gyermeknek délre néző csontvázát tartalmazta, két kis edénykével az arc előtt. Hogy zsugorítva temették-e el, azt nem lehetett megállapítani, mert a nagyon rossz megtartású koponyán kívül a csontvázból csak nyomok maradtak meg. Megemlítem, hogy Bodrogkeresztúron az 1—2 éves gyermekeket is zsugorítva temették. A IX. számú csontváz rendes fekvésű, összesen négy edénnyel arcnál és lábnál. A X. számú csontvázat úgy fedeztük föl, hogy a temető szélétől nyugati irányban tíz méterrel odébb próbárkot huzattunk, abból a célból, hogy eldöntsük, vajjon folytatódik-e abban az irányban a temető. Az elért eredmény után remélhető, hogy a közbeeső kb. 200 négyzetméternyi területen még nagyobb számú sír fog kikerülni. Igaz, hogy ez a rész már az árvíz alkalmával megbolygatott területre esik. A X. számú csontváz feltárásakor Hóman Bálint Őméltósága is jelen volt. Egyetlen egy edény volt az arca elé temetve. Ezen a csontvázon is megállapítható, hogy a halott temetésekor lábfejeit levágták. Feltűnt e csontváznál jobboldalon való fekvése, amelynek megállapítása után a bodrogkereszturi analógiák alapján azonnal kovapenge után kutattunk a feje alatt, a mit nagy örömünkre meg is találtunk. Nagyon érdekes t. i., hogy Bodrogkeresztúron a jobboldalon fekvő és északra néző csontvázak feje alatt, majdnem kivétel nélkül, kovapenge volt található. Ezek a csontvázak általában férfiaknak bizonyultak. De mivel a kés nélkül eltemetett férfiak rendes fekvésűek, ezeket az északra nézőket magasabb társadalmi réteghez tartozóknak lehetne tekinteni. Már a Bodrogkeresztúron tett hasonló megfigyelésekkor igyekeztem megmagyarázni, hogy miért éppen a fej alá tették ezeket a kovapengéket. Azt hiszem, hogy most sikerült ennek kielégítő értelmezését megtalálnom. Akár kedvelt vadászskéének, akár beretvájának tekintjük e kovapengéket, az általános őskori temetke-

zési szokások értelmében, inkább a kézben vagy annak a közelében kellene azokat várni s nem a fej alatt. Ha azonban elfogadjuk a későbbiekben bővebben kifejtendő feltevést, mely szerint a rézkori ember szigorúan alvó helyzetben temette el halottaait, úgy az említett temetkezési szokás könnyen érthető. A szabad ég alatt vagy tömeglakásokban lakó ember lefekvéskor legbecsesebb tárgyait a feje alá szokta helyezni (modern ember a vánkosa alá). Feltehető tehát, hogy a rézkor embere alváskor szintén a feje alá rejtette a nagy becsben tartott vadászkését. Halála után pedig az alvó helyzethez hűen, hasonlóképen temették el. Remélem, hogy ez értelmezést újabb megfigyelések is meg fogják erősíteni.

Az ezután tárgyalandó öt csontvázat az eddig leírtak kiemelésekor fedeztük fel. A XI. számú rendes fekvésű, két edénnyel az arca előtt. A XII. számú rendes fekvésű összesen öt edénnyel az arc előtt és lábnál, köztük egy díszített edény is, a jobb bokán kőgyöngyök. A XIII. számú csontváz a kataszteri fixpontot jelző kő lerakásakor nagyrészt elpusztult. Csak a lábszárai maradtak meg két edénnyel. Jobboldalon feküdt és arccal északra nézhetett. A XIV. számú csontváznál összesen négy edény volt arcnál és lábnál. Ez a csontváz is jobboldalon feküdt, de hogy rejteget-e kovakést a feje alatt, azt még nem sikerült megállapítani, mert a fej táját a fagyókerek össze-vissza járták. A temető eddigi leleteinek egyik legérdekesebbikje a XV. számú sír, amelyre csak véletlenségből bukkantunk rá, amikor az V. számú hármassír kiemelése céljából a környező talajt még egy méterrel leástuk. Ez a leggyengébben zsugorított csontváz jobboldalon feküdt és arccal északra nézett. Lábai gyengén, kezei alig vannak behajlítva. Feje alatt egy rendkívül finom kidolgozású kovapenge feküdt (5. ábra), amelynek formája teljesen megfelel a bodrogkereszturi (6. ábra) és a gödöllői rézkori (7. ábra) csontvázak mellett talált rézkéseknek. Arca előtt egy gyönyörűen díszített mészbetét, kétfülű, köcsögszerű edény (8. ábra), egy tál, valamint egy egyszerűbben díszített mészbetét nélküli, két nagy áthidaló füllel ellátott edény volt. Lábánál egy nagy és nagyon érdekes mészbetét, díszítéssel ellátott urnaszerű edény (9. ábra) és egy a rézkorra jellegzetes bütyökdísszel ellátott virágcserepalakú edény volt. Ez utóbbi, valamint a rézkori temetkezési rítusnak megfelelő helyen talált kovapenge bizonyítja, hogy a csontvázat, annak dacára, hogy egy méterrel mélyebben találtuk, mégis a többivel

egykorúnak kell tekintenünk. Minden valószínűség szerint valami társadalmi szempontból előkelőbb ember, talán egy törzsfőnök sírjával van dolgunk. E feltevés mellett bizonyít a mélyebbre való temetés, a fej alatt talált beretvaéles kovapenge s az a körülmény, hogy amíg eddig 15 csontváznál összesen hét díszített edényt találtunk, ezekből három, még pedig a legszebbek, éppen

5. ábra.

6. ábra.

7. ábra.

ezen sírra esnek. Szükségesnek tartom fölemlíteni, hogy Csallány Gábor a szentesi népvándorláskori temető feltárásakor szintén észlelte a gazdagabb halottaknak mélyebbre történt eltemetését.

Nagyon érdekes volna eldönteni azt, vajjon ezen gazdag sír és a közvetlen közelében levő aránylag szegényes hármassír között nem keresendő-e valamilyen «áldozat» vagy ehhez hasonló ritusbeli összefüggés.

A zsugorított temetkezésről.

Mielőtt a zsugorított temetkezés értelmezéséhez fognék, meg kell még említenem, hogy a csontvázak általában egy méter mélységben feküdtek s hogy a csontvázak tengelye kivétel nélkül keletnyugati irányban helyezkedett el. Egynek kivételével a sírok a feketés humusz alatt következő sárgás agyagba voltak lemélyesztve. A X. számú csontváz magában a fekete humuszban feküdt. Megjegyzem, hogy a sírok abszolút mélysége, különösen Istvánháza esetében, nem bír jelentőséggel, mivel az említett árvízi földmunkálatoknál helyenként több-kevesebb földet hordtak le. Ezzel kapcsolatban szóba akarom itt hozni azt a megfigyelést, hogy az újabbkori sírok sokszor mélyebben találhatók, mint a régebbi időkből valók. Ez szerintem azzal magyarázható meg, hogy a későbbi prähistorikus korokban már tökéletesebb szerszámokkal rendelkeztek s így fáradság nélkül tudták a halottakat mélyebbre temetni. Ez a megfi-

8. ábra.

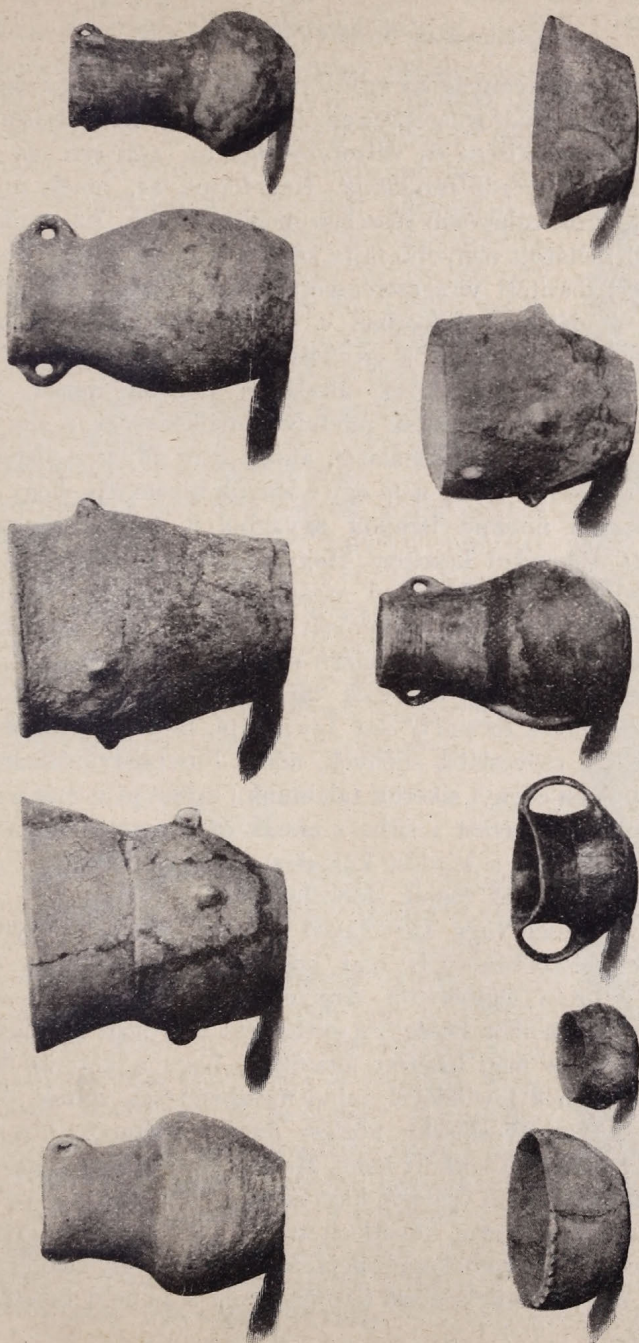

9. ábra.

gyelés másrészt azt látszik bizonyítani, hogy a földrétegek vastagsága a prähistorikus idők folyamán nem gyarapodott lényegesen, különben éppen a régi síroknak kellene aránylag mélyebben feküdniök. Ez természetesen csak a szabadég alatt levő területekre vonatkozik, mivel tudjuk, hogy pl. a barlangokban a prähistorikus idők folyamán többméteres feltöltődések képződtek, mivel ott a különleges topografiai viszonyoknál fogva, a természeti erők főleg csak gyarapítják, de nem fogyasztják a földrétegek mennyiségét.

Szükségesnek tartom, hogy ennek a Pusztai István házában megállapított zsugorítva vagy Bella szerint kuporítva való temetkezésnek értelmezését is adjam. Egyesek szerint a helyszűke, vagy a hellyel való takarékoskodás, mások szerint az ébrényi (embriónális) állapotnak visszaállítása készítette volna e primitív népeket az ismertetett temetkezési szokásra. Az első felfogás nálunk egyáltalában nem állhat meg, a másik feltevést pedig, melyet nálunk különösen Wosinszky hirdetett, nagyon mesterkéltnek és azonkívül alaptalannak tartom, mivel az akkori embernek alig lehetett még fogalma az ember embrionális helyzetéről. Nézetem szerint teljesen kielégítő az a feltevés, hogy a primitív népek a halálban csak hosszú alvást láttak s ezért temették el halottjaikat a szokásos alvó helyzetben, melléjük téve kedves fegyvereiket, eszközeiket és ékszereiket, továbbá ételeket, hogy bármikor felébredve, élhessenek velük. Ez a temetkezésmód már a jégkorszakban is dívott s amikor egyes esetekben még vörös okerfestéket is szórtak a halottra, valószínűleg azért, hogy a halál okozta sápadtságot eltüntessék. Hogy egyes csontvázak, mint a II. számú, a rendes alvó helyzetnél jóval erősebben vannak összezsugorítva, szinte gúzsba kötve, az szintén érthető, hisz a primitív embereknél általános a hazajáró halottaktól való félelem és ezért a biztonság kedvéért a halott végtagjait néha még össze is kötözték. Talán így magyarázható meg, az eddig tudomásom szerint csak Pusztai István házában tett megfigyelés is, hogy egyes halottaknak lábujjait levágták. Műtéttani szempontból érdekes, hogy a lábfejnek amputációját oly módon végezték, hogy a sarok és ugrócsont a láb száron maradt. Ez teljesen megfelel a Chopart-féle eljárásnak, mely a *sebészetben* a legrégibb és legegyszerűbb is. Ezt a körülményt fontosnak tartom kiemelni, mivel ez egyik legerősebb támasza annak a feltevésnek, hogy a lábfejek hiánya nem véletlenség, hanem operatív beavatkozásnak az eredménye.

10. ábra.

A keramika.

A keramikai anyagnak (10. ábra) körülbelül csak egy tizedrésze díszített. Mint Bodrogkereszturon általában, úgy itt is elsősorban az alakoknak eredetisége és változatossága az, ami erre az agyagművességre bélyegét rányomja. Két forma az, amely mindkét helyen a sírok túlnyomó részében megismétlődik. Az egyik a két kicsi füllel ellátott nagyobb fajta köcsög, a másik a több-kevesebb bütyökkel díszített virágcserepszerű forma. Ezek s különösen az utóbbi, úgylátszik elsősorban a halotti kultusz szolgálatában állottak. Ezt a föltevést megerősíti az a megfigyelésünk, hogy a virágcserepformájú edények általában nagyon durva, rosszul iszapolt agyagból készültek rendkívül mállékonyak s alig bírták volna ki a hosszabb használatot, ahogy nem állják a vízben való tisztogatást sem. Pedig nem egy edényük bizonyítja, hogy egyébként nagyon finomra iszapolt agyagból is tudtak elsőrangúan ellentálló edényeket készíteni. Hogy az említett két forma a két-füülű köcsög és bütykösdíszű virágcserepszerű edény elsősorban kultusedények voltak, megerősíti az a tény, hogy ezek Bodrogkereszturon és Pusztaiadványán egyformán előfordulnak, holott egyébként elég nagy eltérések tapasztalhatók a két lelőhelyen használt edények formái között. Így míg pl. Bodrogkereszturon elég gyakoriak a csöveslábú edények, addig Pusztaiadványán eddig csak egy ilyen edényt sikerült találnunk ; sajnos ez is már a csövesláb nélkül kerülhetett a sírba s annak csak nyomai voltak megállapíthatók. Ezt a kérdést különben csak a lakótelepen eszközlendő megfigyelések fogják eldönthetni.

A véséssel vagy karcolással díszített edények egynek kivételével mészbetétesek is. Igaz, hogy a mészbetétnak az edények kiemelése után legtöbbször már csak helyenként volt nyoma, azonban mindenkor bőségesen otthagya lenyomatát a földben s minek alapján meg lehetett állapítani, hogy a karccal díszített edények egynek kivételével, mind mészbetétesek voltak. A mészbetétes anyag Wosinszky közlése szerint krétapor, gipsz vagy égettet csonthamu szokott lenni. Mivel Pusztaiadványán a mészbetétben helyenként csillogó, kagylógyöngyrétegből való kis pikke-lyeket észleltem, arra következtettem, hogy a mészbetétanyagot valószínűleg a folyami kagyló héjából nyerték, amely kagyló maradványai nagy mennyiségben fordulnak elő a temető talajában.

Megkértem tehát Zsivny Viktor kollegámat, hogy elemezze meg a szóban forgó betétanyagot. A vizsgálat szerint sem szulfát, sem foszfát nem volt benne kimutatható, hanem egyedül karbonát, tehát a betétanyag sem gipszet, sem csonthamut nem tartalmazhat. Mi sem valószínűbb tehát, hogy az itteni rézkori ember az edények mészbetétes anyagát tisztán csak a folyami kagyló héjának porrátorése által nyerte, amely eljárásnak köszönhető, hogy a betétanyagot helyenként csillogó, gyöngyházpikkelyek tarkítják és élénkítik. A pusztaistvánházai díszített edényeken feltűnik a geometriai mintáknak eredetisége, határozottsága és a díszítő elemeknek kiforrott kombinációja. A rendelkezésemre álló irodalomban e díszítéseknek még nem sikerült analog mintáit megtalálnom. Ezek a tökéletes művészi termékek véleményem szerint kizárják azt a régebbi feltevést, hogy az őskori agyagművesség általában házi iparnak volna tekinthető, amelyet az asszonyok láttak volna el. Részemről inkább arra gondolok, hogy ezek a művészileg díszített edények vándor gerencserek, megrendelésre készített mesterművei.

Ékszerek.

11. ábra.

Míg Bodrogkeresztúron a halottak mellett már egy-két arany ékszert is találunk (11. ábra), addig itten egyedül csak a már említett kőgyöngyök képviselik az ékszereket (12. ábra). Épp úgy, mint Bodrogkeresztúton kizárólag csak női csontvázakon találtuk. Általában a csípő felett és bokákon, néha több sorban elhelyezve. E gyöngyök Horusitzky Ferenc egyetemi tanársegéd vizsgálatai szerint márványból készültek, ami mindenesetre nagy munkával járt s így föltehető, hogy ezek a gyöngyök a rézkornak nagyra értékelt ékszerei lehettek. A gyöngyök anyag és forma szempontjából is teljesen megegyeznek a Bodrogkeresztúron talált gyöngyökkel.

12. ábra.

Eszközök és fegyverek.

Temetővel lévén dolgunk, eszközt és fegyvert természetesen nem sokat találtunk, mivel azok általában csak kincsleletek formájában, vagy pedig telepeken töredékek alakjában szoktak előfordulni. Eddig a már részben megemlített következő típusokat találtuk: Az V. számú hármassírban egy hegyesre csiszolt csonttőr, a jelképes VI. sírban egy duplahegyű kovácsolt rézárt (13. ábra), továbbá a VI., X. és XV.-ik sírban egy-egy kovapengét.

Életmód, emberfajta.

A szóbanforgó néptörzsek lakóhelyét eddig nem sikerült még fölfedeznünk. Találtunk ugyan kisebb-nagyobb s a sírokkal váltakozó, földbe vájt putrilakásokat, de ezeknek gyér régészeti anyaga inkább a bronzkorba utalja ezeket. De maga az a tény, hogy ezek a putrilakások és szemétgödrök sokszor, úgymint az I—VII. és XIII. sírok esetében, többé-kevésbbé szétrombolták a rézkori sírokat, véleményem szerint kizárja az említett putriknak rézkorát. Nem tehető t. i. fel, hogy az a nép, mely egyrészt évtizedeken át annyi odaadással építette ki ezt a temetőt, hogy ez másrészt a lakások kedvéért szétrombolta volna egyeseknek sírját. A halottak mellé nagy mennyiségben elhelyezett ételmaradványokból (különböző háziállatoknak sonka- és csülökcsontjai) joggal következtethetünk arra, hogy e néptörzs már intenzív állattenyésztéssel foglalkozott, a rendszeresen kiépített temető pedig földművelésről tanuskodik, mivel csak földművelő nép élhet annyira helyhez kötött életet, amely ilyen nagyobb szabású temetőt eredményezett. A sípcsontoknak erősen lapított volta (platyknémia), amely egyik-másik esetben szélsőségesen kardalakú sípcsontokat formált, arra utalnak, hogy ezek az emberek nagy kiterjedésű kóborlásokat végeztek, valószínűen nagy vadászok és halászok lehettek. Ezek a lapított sípcsontok a hasonló kóborló életmódot még nagyobb mértékben folytató diluviális néptörzseknél is gyakori jelenségek. Az említett megállapítás akaratom ellenére is anthropológiai térre visz, amely

13. ábra. tott volta (platyknémia), amely egyik-másik esetben szélsőségesen kardalakú sípcsontokat formált, arra utalnak,

hogy ezek az emberek nagy kiterjedésű kóborlásokat végeztek, valószínűen nagy vadászok és halászok lehettek. Ezek a lapított sípcsontok a hasonló kóborló életmódot még nagyobb mértékben folytató diluviális néptörzseknél is gyakori jelenségek. Az említett megállapítás akaratom ellenére is anthropológiai térre visz, amely

nézőpontból való vizsgálatokat Bartucz kollegámnak tartottam fenn s ezért csak egész röviden fogok itt az anthropológiai megfigyelésekre kiterjeszkedni. Úgy látszik, hogy az istvánháza-i rézkori ember hosszúfejű, középtermetű emberfajta volt, amelyet egyelőre föltételelesen a bodrogkereszturi rézkori fajtaival azonosnak, vagy közel rokonnak minősítek. Ezt a föltevésemet az archeológiai megfigyelések mindenben alátámasztják. Mindkét helyen az utolsó részletig közös a temetkezési rítus, közösek az ékszerül használt kőgyöngyöknek típusai, az uralkodó halotti edényformák stb. Mindenesetre elegendő anthropológiai anyag fog rendelkezésre állni, hogy ezt a kérdést alapos tanulmány tárgyává lehessen tenni. Még nagyobb fontosságú volna annak a kérdésnek az eldöntése, hogy vajjon a lengyeli ember milyen vonatkozásban állott a bodrogkereszturi és pusztaiistvánháza-i törzsek emberével. A lengyeli temetőt okvetlenül régebbinek kell tekintenünk s ez még minden bizonnyal a neolithkor végére helyezendő. Míg Bodrogkeresztúron és Pusztaiistvánházán a réz már eszköz és fegyver alakjában lép föl, addig Lengyelen még csak ékszer formájában találkozunk vele. A keramikai formák is elárulják e kor különbségét. Lengyelen megtaláljuk a lyukdíszt nélküli csöveslábú edényeket, amelyeknek felső része kerek asztalszerű rézben végződik. (Gombaedények.) Ezzel szemben Bodrogkeresztúron a csöveslábú edények már lyukdíszesek és felső részük tál vagy csészeszerű. (Sajnos, arról kellett a legutóbbi szekszárdi tanulmányutamon meggyőződnöm, hogy a száznál több sírt szolgáltatott lengyeli temető anthropológiai anyagának legnagyobb része, a tudomány nagy kárára, teljesen elkallódott.)

A bodrogkereszturi és pusztaiistvánháza-i temető jelentőségéről.

E két lelőhely oly gazdag eredménnyel járt, ásatásainak jelentőségét talán legjobban Pulszky Ferenc, az európai rézkorszak egyik legkiválóbb szakemberének 1897-ben mondott szavai bizonyítják, hogy «mindaddig amíg valahol egy rézkori temetőt, vagy legalább egy rézkori sírt föl nem fedezünk az országban, észrevételeink a magyarországi rézkorról hiányosak maradnak». Az utolsó évek ásatásainak eredményei arra a reményre jogosítanak, hogy módunkban lesz a magyarországi rézkort több emeletre tagolni, amelynek a legrégebb csiszolt kőkorba átvezető szakát a bodrog-

kereszturi és pusztai svánházai temetők képviselik s amelynek legfiatalabb a bronzkorba átnyúló időszakát talán a lucskai lelet

14. ábra.

tünteti fel. Reményünk van arra, hogy sikerül majd bizonyítani, hogy Kelet-Európa őslakossága éppen Magyarország földjén tért át a kőkorszakbeli kultúráról a fém használatára, amennyiben nálunk a réz bőven állott rendelkezésre s mi a legfontosabb, nálunk sikerült a kőkorból a rézkorba vezető legprimitívebb átmeneti típusukat megállapítani. Értem ezalatt elsősorban a patintott kovapengéket hűen utánzó rézpengéket, amilyenek eddig Bodroghereszturról, a pilisszántói köfűlkéből (14. ábra.) és Gödöllőről kerültek elő s amelyekhez hasonló primitív rézeszközöket Nyugateurópában hiába keresünk. A Nyugateurópában talált hasonló célt szolgáló rézkések (az irodalomban réztör elnevezés alatt), minden bizonnyal a hazai említett primitív formák tovább-fejlődésének tekintendők. A nyugateurópai formákat a nagyobb tagoltság és a szögecs-lyukakkal való ellátottság jellemzi. Azt hiszem, nem véletlenség, hanem a kifejtett fölfogás helyessége mellett szól az a körülmény is, hogy a legrégebbi aranyékszerek Európában éppen a bodroghereszturi temetőből kerültek ki. Természetesen merészség volna állítani azt, hogy Spanyolország klasszikus rézkultúráját *csak* hazánk felől kaphatta volna, habár ezt a lehetőséget sem tartom kizártnak. Annyi bizonyos, hogy Magyarország az európai rézkultúrának ha nem is egyetlen, de egyik legfőbb kialakulási gócpontja volt.

Az önálló rézkor kérdése.

Befejezésül még arra a nagy fontosságú kérdésre akarok kitérni, vajjon indokolt-e Európában s elsősorban Magyarországon önálló rézkorról beszélni, vagy pedig be kell-e érünk a mostanában általánosan elfogadott «eneolith» németül «Steinkupferzeit» elnevezéssel. Részemről a legújabb fentebb tárgyalt eredmények birtokában, a leghatározottabban a Pulszky és az osztrák Much-

tól képviselt állásponthoz csatlakozom, mely felé hazai régészeink közül Hampel és Bella is hajlik s mely szerint teljesen indokolt-nak tartom a rézkorról, mint önálló kultúrkörről beszélni. Egy önálló prähistorikus kor kritériumait a következőkben látom: 1. hogy az újonnan alkalmazásba került anyag új formákat hozzon létre, 2. új technikai eljárásokat eredményezzen, 3. hogy az új kultúra elég hosszú ideig uralkodjék ahhoz, hogy egy földrészen elterjedhessen. Végül 4. pedig hogy a kérdéses kultúra az illető földrészen egyidejűleg terjedjen el. Meggyőződésem szerint a hazai és vele kapcsolatos nyugateurópai rézkori kultúra e négy említett kritériumnak mindenben eleget tesz. Ennek a kérdésnek részletes tárgyalását más alkalomra hagyom, csak egy döntő szempontot akarok egész röviden kiemelni s ez a kulturhistoriai szempont, mely határozottan, az önálló rézkor elismerése mellett szól. A réz-nek felfedezése s eszköznek való felhasználása szerintem a legnagyobb lépések egyike, amit az európai őslakosság a prähistori-kus idők folyamán tett. A rézkor embere, szakítva évszázezredes hagyományokkal és technikai eljárásokkal, először igyekezett magát az eddigi, a csont mellett szinte egyedül felhasznált eszköz ké-szítő anyagtól, a kőtől emancipálni, áttér a réznek kalapácsolása kovácsolására, majd öntésére s ezzel a jövő fémkorszakoknak alap-ját veti meg. A rézkori ember mentalitásának tehát nagy átala-kuláson kellett átmennie. Hogy ez valamely véletlen fölfedezés hatása alatt történt-e meg, vagy valamely más vidékről ideszakadt néptörzs befolyása folytán, ezt a kérdést a jövő kutatások hivatot-tak eldönteni. A felhozott érvek alapján nem tartjuk elfogadható-nak a ma általánosan használt «eneolith» s «Steinkupferzeit» elneve-zést. Csak akkor lehetne ilyenről joggal beszélni, ha a kőkor végén fellépett rézeszköz típusok mint a kőkori kultúrának rézből készí-tett utolsó hajtásai folytatás nélkül kihaltak volna. De mivel ellenkezőleg, ezek a típusok lassú fejlődéssel a későbbi bronzkor típusainak kiindulási alapul szolgáltak s mivel a rézkori kultúra technikai ismereteinek kiépítése nélkül, a bronzkori kultúra talán sohasem fejlődhetett volna ki, az «eneolith» vagy rézkőkor elneve-zést hibásnak tartom és semmi akadályt sem látok abban, hogy egyenértékű értelemben használjuk a rézkor elnevezést, akár a csiszolt kőkor, a bronzkor, vagy vaskor elnevezést.

Értekezésem befejezéséhez érve, be kell vallanom, hogy nem egy helyen szabadjára engedtem fantáziámat, de ahogy Hubert

Schmidt egyik legújabban megjelent könyvében: «Vorgeschichte Europas» találóan mondja, a prähistoria tudománya olyan, mint egy hiányos mozaik lap, amelyről még nagyon sok kocka hiányzik. Ehhez hozzá kívánnám még tenni azt, hogy e hiányzó mozaik köveket a tudomány haladása és fejlődése érdekében ideiglenesen helyettesítenünk kell fantáziánk színes mozaik köveivel, hogy idővel az új adatok alapján végleges képet nyujthassunk. Lehet, sőt valószínű, hogy a pusztaistvánházai és hazai rézkorról itt bemutatott kép sem végleges, sem teljesen hű s hogy a további kutatások nem egy mozaik kockának kicserélését fogják szükségessé tenni.

Végül nem mulaszthatom el, hálás köszönetet mondani lelkes munkatársaimnak, Kun Árpád főintéző úrnak, továbbá a kunszentmártoni polgári iskola lelkes tanári karának, elsősorban Csala István és Turcsányi István uraknak, akiknek segítségével nem sikerült volna aránylag oly rövid idő alatt az ismertetett eredményeket elérni. Hálás köszönetemet fejezem ki a még a Hangya Szövetkezet Központi és Kunszentmártoni Igazgatóságának, akik a szükséges teherautót készségesen rendelkezésre bocsátva, lehetővé tették a nagy muzeális értékkel bíró említett négy sírnak Budapestre való szállítását.

Hillebrand Jenő.